

Primjena narodne medicine među hrvatskim šokačkim stanovništvom sela Santovo u Mađarskoj

Nikolina Vuković*

Sažetak

U ovom radu iznose se rezultati istraživanja provedenog u travnju i prosincu 2016. godine, među šokačkim stanovništvom sela Santovo u Mađarskoj. U radu se ukazuje na zastupljenost i korištenje praksi narodne medicine od početka 20. stoljeća pa do današnjih dana. Obuhvaćeni su različiti aspekti narodne medicine: od narodnih liječnika i narodnih lijekova, preko odnosa prema bolesnima i higijene do primjene narodne medicine u liječenju životinja. Također, daje se osvrt na status narodne medicine nekada i danas.

Ključne riječi: narodna medicina, narodni lijekovi, higijena, Santovo, Šokci

Uvod

Narodna medicina u hrvatskoj etnologiji još nije sustavno istraživana iako se već krajem 19. st. na području jugoistočne Europe liječnici i etnolozi počinju zanimati za tu temu. Sama činjenica da se bavi konceptima zdravlja i bolesti u jednoj kulturi ili etničkoj zajednici, govori o tome da narodna medicina obuhvaća velik dio narodnog života te ju je potrebno promatrati kao posebno područje unutar etnologije (Bukovčan 2003, 145). Narodna se medicina u svakodnevnom govoru definira kao način na koji su nas liječile naše bake, prije pojave klasične medicine. Uz narodnu medicinu koristi se i pojam tradicijske medicine kao pojave koja označava praksu određenu tradicijom, osmišljenu od strane naroda, tj. različitih lokalnih zajednica (Ibid. 160). Takvi tradicionalni načini očuvanja zdravlja prisutni su diljem svijeta te su očuvani prenošenjem s generacije na generaciju tijekom dužeg niza godina. Značaj i zastupljenost prakse narodne medicine varira ovisno o zajednici u kojoj je prisutna (Kelemen 2009, 163).

Narodnu medicinu kao predmet istraživanja odabrala sam iz vlastitog interesa. Istraživanje je provedeno od 11. do 15. travnja te od 30. studenoga do 3. prosinca

* studentica prve godine diplomskog studija etnologije i kulturne antropologije i arheologije, Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu

2016. godine među Hrvatima Šokcima u selu Santovo u Mađarskoj, u sklopu kolegija *Prakse terenskog istraživanja* Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, pod vodstvom redovite profesorice dr. sc. Milane Černelić. Cilj istraživanja je pružiti uvid u prisutnost i primjenu praksi narodne medicine među šokačkim stanovništvom u Mađarskoj od početka 20. stoljeća pa do današnjih dana.

Istraživanjem narodne medicine u Santovu bavio se Radovan Filaković. Prikupljene podatke objavio je u članku „Vjeronanja Šokaca u Santovu“ (2007). Autor je kao insajder uspio prikupiti podatke do kojih ja nisam uspjela doći razgovorom sa svojim kazivačima, stoga su njegovi podaci korisna nadopuna mojih. U uvodnom dijelu autor kaže: „Što sam uspio sakupiti ova vjeronanja mogu zahvaliti što potječem iz Santova, dobro me poznaju mještani, kao i ja njih. Bili su prema meni uslužni i otvoreni. Sakupljač ili stručnjak ako nije rođen iz danog sela teško bi uspio doći do potrebnih podataka“ (2007, 151). U njegove riječi osobno sam se uvjerila prilikom dolaska na teren kada su mnogi kazivači odustali od sudjelovanja u istraživanju. Filaković je kazivanja zapisivao 1984. godine, a prema godištu ispitivanih kazivača građa se može smjestiti u prvu polovicu 20. stoljeća. U vrijeme kada je zapisivao, neke običaje kazivači su i sami živjeli, ali je dio običaja već bio zaboravljen. U mom istraživanju sudjelovalo je 9 kazivača podrijetlom iz Santova, a podatke sam prikupila polustrukturiranim intervjuom. U ovom radu prikupljene podatke iznosim u nekoliko tematskih cjelina koje čine poglavlja o narodnim liječnicima, lijekovima biljnog, životinjskog i humanog podrijetla, liječenju vezanom uz vjeru u nadnaravno, odnosu prema bolesnima, higijeni te primjeni narodne medicine pri liječenju životinja, nakon čega slijedi zaključak o statusu narodne medicine prije i sada.

Uloga i status narodnih liječnika u Santovu

Prije pojave službene klasične medicine liječenjem su se bavili neškolorani pojedinci specijalizirani za određene zdravstvene tegobe. Prema kazivanju Santovčana, u selu su postojali namještači kostiju (*kostolomi*), maserke (*trlje*), osobe koje su puštale krv (*barbiri*), osobe koje su vadile zube, babice te vračare i bajalice. Te osobe živjele su jednako kao i ostali seljani, baveći se istim poslovima vezanim uz zemlju i životinje. Razlika je bila ta što su uživale veći ugled zbog toga što su ...*znale nešto dobro napraviti* (Marija Blažev) i ...*znale su dovesti čovjeka u red* (Živko Mandić). Narodni liječnici bile su osobe i muškoga i ženskoga spola. Namještači kostiju, osobe koje su vadile zube i *barbiri* bili su uglavnom muškarci, dok su babice, trlje i vračare bile u pravilu žene. Te osobe nisu bile školovane već su znanje stekle prenošenjem od prethodne generacije (Živko Mandić) ili su jednostavno osjetile da to znaju i počele su se time baviti (Marija Blažev). Unatoč siromaštvu i teškim životnim uvjetima u selu, narodni liječnici nisu tražili novac za svoje usluge, ali su im ljudi često kao znak zahvalnosti davali nešto čega su kod kuće imali viška: *Nisu tražili. Ko je koliko htio dat. Takav je bio narod dobar da kaže koliko možeš. Ako si siromah ne moraš dat ništa*

(Marija Rokuš). To potvrđuju Živko Mandić: *Možda su im nosili, šta ja znam, pola vreće žita il nešto. Dakle, po dogovoru.* i Marija Gorjanac: *Eto možda jajce koje ili kukuruza klip, dva, pa eto tako su dali neka budu zabilježeni.*

Narodni liječnici

Ukoliko je došlo do sloma ili iščašenja kosti, prema kazivanju kazivača, sve do osamdesetih godina 20. stoljeća Santovčani su odlazili Bariši Bunčiću, namještaču kostiju koji je znao što treba činiti u takvim slučajevima.¹ Prema riječima Živka Mandića: *Kostobolja je bila problem onda. Imali smo pučkog liječnika koji je to dotjerao. Iščašilo se rame, recimo, ili noga pa smo išli Bariši Bunčiću. I on je to za čas dotjerao. Muž Marije Blažev često je odlazio Bariši Bunčiću: To je bio barba Bariša. To znam jer moj muž se jako volio fudbalirat i svaki put je palac moro it namišćat. To vuče, vuče, malo boli, ali eto namistilo se. Janja Mandić prisjeća se kako joj je Bariša Bunčić, nakon što joj je namjestio kost u nozi, savjetovao da ode kući, oljušti i nareže krumpir te ga stavi na nogu. Kaže da je bol prestala te da joj nije bio potreban nikakav gips. No, kada bi došlo do otvorenog prijeloma, unatoč tome što je bio čuven pučki liječnik, Bariša Bunčić to nije mogao izliječiti te se ozlijeđenog vodilo u bolnicu:*

Kod otvorenih prijeloma, sigurno liječniku. Ja mislim da to već nije mogao onaj stari dida Bariša, sigurno. Jer sad pedesetak godina već imamo liječnika i u selu, a nekad su išli u Garu i u Bezdán, ali moralo se ić kod otvorenih rana. Jedan je u mlinu radio pa mu je tako načinio, neki remen u mlinu, otvorenu ranu, i vozli su ga u Garu, dakle to je malo podalje, petnaest kilometara. To se moralo (Živko Mandić).

Kazivač Jozo Gorjanac, čije je kazivanje zabilježio Radovan Filaković, također govori o Bariši Bunčiću:

Onda su u selu bili kostolomi. Kad komugod izađe ruka jel noga iz mista, onda je bijo bać Bariša Bunčićev, tako smo ga zvali. Onda k njim otidemo i on lagano namišća, pa sve ispravi. On je zno te kosti namišćat (2007, 153).²

Osim namještača kostiju, u selu su postojale trlje. Trlje su bile maserke koje su masažama liječile kostobolju, osobito bolove u vratu, ramenima i leđima. Kazivač Živko Mandić prisjeća se kako su trlje pomogle njegovu stricu kada se na njega srušila zemlja prilikom rada u rudniku:

Da, bilo je trlja. To bi sad bio... Maser bi se reklo. Žene koje su trljale, masirale. Kažu da je to najviše pomoglo. Na našeg starog strica se srušila zemlja, bio je u rudniku i one su ga spasile.

Muž Marije Rokuš zatražio je pomoć trlje kada mu je „spala utroba“ odnosno kada je dobio bruh:

¹ Prema kazivanju Živka Mandića, Marije Blažev i Janje Mandić.

² Autor Radovan Filaković u svom radu navodi kazivanja kazivača, stoga su ona prilikom navođenja u ovom radu označena kurzivom.

I eto tako je bilo žena, eto takvih koje su znale. Mojem suprugu nešto je bilo, kaže spala je utroba, ne znam šta god je bilo, i onda je toliko masirala da je namistila na misto stomak.

Barbiri su osobe koje su puštale krv. Njima se odlazilo preventivno, na puštanje loše, rđave krvi, ali i u slučaju bolova u leđima, ramenima i vratu. To se činilo uz pomoć pijavica koje su sisale krv. Kazivačica Marica Mandić prisjeća se kako su jednoj ženi koja je болоvala od guše stavljali pijavicu na vrat:

Od moje kolegice mama, ona je imala tu štrumu. Tu bolest zbog koje se pijavica morala stavljati na vrat. Guša. To bi bilo to. Guša. I onda kad je ona to osjetila da ju guši, onda su joj morali staviti pijavicu da joj ta pijavica valjda višak krvi potroši. I onda je prestalo to gušenje.

U slučaju zubobolje, zub se nije popravljao već se vadio. Santovčani su odlazili Matiji Jeliću koji je vadio zube golim rukama, bez imalo krvi. To je činio bilo gdje pa čak i na polju za vrijeme radova. Zube su vadili muškarci jer su bile potrebne snažne ruke. Živko Mandić prisjeća se postupka vađenja zuba kako je to činio Matija Jelić:

Pa jedan je bio. Matija mu je bilo ime, a taj je znao izvaditi zub. To se sićam. Tako je radio da je uzeo maramicu, čistu, i tako stavio i bolje izvadio nego ljekar. Meni nije, al mnogi su išli kod njega.

Prema riječima kazivačice Marice Milojev, Filaković je zabilježio zanimljivu praksu liječenja zubobolje u prvoj polovici 20. stoljeća: *Kad komugod boli zub onda kažu ugančina i nožem ubodu taj obraz na koje strane boli zub. To tako tri put ubodu* (2007, 155).

Sve do šezdesetih godina 20. stoljeća, žene su radale kod kuće stoga je u selu postojala babica koja im je pomagala pri porodu. Babice su bile isključivo žene. U

*Slika 1. Kuća babice Ane Moldovan u Santovu.
Snimila Nikolina Vuković 2016. godine.*

početku su bile samouke, a zatim i školovane. Babica Ana Moldovan (Anuška) bila je iznimno cijenjena u selu. Svi kazivači za nju su imali isključivo riječi hvale, osobito kazivačice kojima je pomogla pri porodu. Na njenoj kući još i danas stoji natpis s njenim imenom te je se Santovčani rado prisjećaju (Slika 1).

Prema riječima Marije Blažev i Marije Rokuš, od šezdesetih godina nije bilo dozvoljeno rađati kod kuće: *Da, nije bilo slobodno kod kuće. Tako da do šezdesetih godina još se moglo, a zatim je trebalo ić u bolnicu* (Marija Rokuš). Muškarci nikada nisu pristupovali porodu jer je to bila, prema kazivačicama, „ženska stvar“: *Pa bile su u selu babice koje su tu i živile i one su obavljale. Bile su ženske, mislim nije kao danas doktori, je li, muškarci...* (Marica Mandić). Ponekad su pri porodu babici pomagale rođakinje i majka rodilje: *Babica i eto, neko, svekrva ili možda šogorica. One su pomagale* (Živko Gorjanac). Kazivačice Ljubica Pačko i Marija Rokuš potvrđuju:

Pa pomagale su obično starije žene. Obavezno žene. Znači počnu pripreme od vrele vode do čiste krevetnine i slično. Znači to su sve stare babe, ne mlade. Baš je bilo da su zvali ovu pa onu. Uvijek je bilo takvih četiri, pet u selu (Ljubica Pačko).

Neke od kazivačica i same su rodile kod kuće uz pomoć babice. Tako kazuje Marija Blažev: *Bila je babica, ona je dolazila. Pa prvu kćerku moju sam ja još kod kuće rodila*. Osim poroda, babice su obavljale i pobačaje, o čemu govori Marija Gorjanac: *Pa to je babica bila. Sve. Babice su to sve sredile*. Njeno kazivanje potvrđuje Živko Gorjanac:

Pa bilo je. Sad ne bi dirao tu snašu Anušku jer nije red, al znam da se njezin unuk ubio na motoru. I kaže ona mojoj mami: Vidiš bilo je da sam i ja pustila neke na drugi svijet i od tih novaca što sam dobila kupila sam unuku motor i on išo na motoru i ubio se. Kaže, vidiš ima Boga. Kaznio me. Vjerojatno joj je proradila savjest.

O pobačaju su kazivačice nerado govorile. Kazale su da o tome ne znaju ništa jer one same to nikada nisu napravile. Marija Rokuš kaže da je bilo žena koje su same izazivale pobačaj: *To sam znala kad su trudne onda lati teško pa nosi il si skadra gaće da joj otide dite*. Živko Mandić prisjeća se neke žene koja je obavljala pobačaje u selu, no ne dobivam jasne odgovore o načinu na koji je to činila, osim: *Neka žena je to radila u selu. I znam da su neki trn uboli i da to se gnojilo. I to tako nekako do pobačaja je došlo, jel. Ne znam kakav trn je trebalo*. Živko Mandić kaže da je takav pobačaj bio vrlo opasan te su mnoge žene umrle od krvarenja: *Samo znam ako su zatrudnjele onda su isto išle nekim ženama koje su pobačaj obavile i mnoge žene su umrle od toga. Krvarile i umrle*. Radovan Filaković donosi kazivanje Anice Gorjanac o načinima na koje su žene same izazivale pobačaj:

Prija žene, kad su bile trudne, a dite nisu tile, onda nije bilo da su išle ne znam ja kud, ko sad što idu, nisu bile tablete, već oda iščupu slezu (pogačica trava), ta ima dugačku žilu i tu žilu načisto ko očistu i to zabodu same sebe i to tamo svežu. To nekoliko dana bude tamo i odnese trudnoću. A bilo je i taki žena koje su skakale sa tavana, jel sa čardaka, samo da bi dite ošlo od nji. A i to sam čula

da su stari pripovedali da valja u vrile vode sidit i rakije pit i onda će otić dite (2007, 157).

Osim navedenih narodnih liječnika, postojale su žene koje su liječile gnojne upale krajnika. Marija Gorjanac kaže da se krajnici nisu vadili već su ih žene liječile pritiskom prstima:

Pa i ove, krajnice, to. I to je bilo ko je znao. Prst su stavili, pa su to pritisnili dicama. Jer to se nije još onda operisalo. Nego se sićam da su ovaj... Bila je žena koja je znala tako prst staviti pa pritisne i eto to onda ublaži. I šta ja znam, prođe nekako.

Kazivač Joze Gorjanac Filakoviću je potvrdio istu praksu liječenja krajnika u prvoj polovici 20. stoljeća:

Dica su najčešće dobila vrtnjake. Trču, sigru se, ponda piju ladnu vodu pa dobiju vrtnjake. Moja baka kad sam imo vrtnjake umočila je prst u mišodor (to je bila ko kaka sol) i turi prst u grlo i gnječi te vrtnjake. To su ko te mandule. I onda to popušća, ko ništa procuri, vala taj gnoj i krv (Ibid. 154).

U selu su također postojale žene koje su jezikom vadile nečistoće iz oka. Marija Rokuš kaže: *Ako je ošlo u oko neka skalja pa sa jezikom su babe. Dodi, dodi da izvadim tu skalju da ne moraš ić u bolnicu ili doktoru.*

Školovani liječnici u Santovu

Prema riječima kazivača, liječnik službene medicine bio je prisutan u Santovu već početkom 20. stoljeća, no ne znaju točno kada prvi put dolazi u selo. Marija Blažev, rođena 1938. godine, kazuje:

Pa je, kad sam se ja rodila, već je, već je bio, da. Već je bio, al kad je bio prvi, to ne znam, al vjerojatno imali smo... Jel kad sam se ja rodila, onda već taj je bio dugo tu. Taj je bio dugo tu, al imali su i prije. Moja mama je pričala da su imali i prije doktora.

Prema ostalim kazivačima, liječnik je u selu bio prisutan u vrijeme njihova djetinjstva, četrdesetih godina.³ Njegovo ime bilo je Graca Iliš. Kod školovanog liječnika se nerado odlazilo. Razlog tome bilo je siromaštvo, a školovani liječnik tražio je novac za svoje usluge: *Pa poslije je već bilo doktora, samo nisu rado išli. Vrlo su bili štedljivi, reći tako. Nisu smatrali da on zna nešto. Nisu htjeli dat novaca za to* (Živko Mandić). Navedeno kazivanje potvrđuju riječi Radovana Filakovića: „Karakteristično je za Santovčane i Santovkinje da su jako štedljivi“ (Ibid. 151). Kao razlog rijetkog odlaska liječniku Marija Gorjanac navodi svakodnevni mukotrpan rad koji im nije ostavljao vremena za ništa drugo pa tako ni za brigu o zdravlju. Osim toga, prema riječima Živka Mandića, ljudi su bili nepovjerljivi jer se često događalo da uoči neke nesreće, kada je bila potrebna liječnička pomoć, liječnik nije bio kod kuće pa su nesrećeni bili prepušteni sami sebi ili svojoj obitelji. Liječniku se odlazilo samo

³ Prema kazivanju Živka Mandića, Janje Mandić, Marije Gorjanac, Marije Srakić i Marije Rokuš.

kod težih kroničnih bolesti i otvorenih prijeloma. Majka Marije Blažev bila je jedna od rijetkih osoba u selu koja je zbog bolesti srca redovito odlazila liječniku: *...mislím i moja mama je dosta išla ljekaru. Ona je bila, tako dosta boležljiva na srce, tako da kod nas je dosta ljekar dolazio već.* Marija Blažev, kao i njena majka, već je kao dijete odlazila liječniku Graci. Kaže da je bio vrlo dobar liječnik: *Graca, on je bio školovani liječnik. Jako dobar liječnik. A bio je takav da ako si zvao jako je bio brz. On je odmah došao.* Kod liječnika se također dolazilo u slučaju rizične trudnoće te su takve žene rađale u bolnici:

Dakle, koje su bile majke u znaku navodno nekom, takvom, kako bi rekla, tako su ih, nosile svoju djecu da nije bilo preporučeno da se kod kuće porode, jel su morale imati ovaj, carski rez, jel, onda te su morali voziti u bolnicu, da. (Marica Mandić).

Marija Rokuš planirala je sina roditi kod kuće, no došlo je do komplikacija te je hitno odvezena u bolnicu: *Pa ja kad sam rodila mogega sina 59-te, tako smo se dogovorili s babicom da neću ići u bolnicu. No, sin nije dobro stojao. Nije se okrenio dobro i morala sam ić u bolnicu.*

Lijekovi biljnog porijekla

Od svih sredstava koje je narodna medicina širom svijeta koristila u prošlosti, a koje koristi i danas, ljekovite biljke na prvom su mjestu. Nema sumnje da su Hrvati osnove narodne medicine baštinili iz doba praslavenske zajednice, a etimologija nekih ljekovitih biljaka ukazuje na to da su Slaveni poznavali njihova farmakološka svojstva (Brenko et al. 2001, 81). Šokački stanovnici sela Santovo u liječenju lakših zdravstvenih tegoba također su najčešće koristili ljekovito bilje. Nakon što su ubrali i posušili biljke, od njih su kuhali čaj. Svaka obitelj sama je brala ljekovito bilje za vlastite potrebe. Radovan Filaković navodi kazivanje Joze Gorjanca o ženi koja se bavila sakupljanjem ljekovitog bilja te su Santovčani kod nje odlazili po lijek:

Bila jedna stara žena, Jelka smo ju zvali. Ta je znala od taki razni trava pravít likove. I onda kad se štogod razboli dolazili su kod njoj pa su ličili bolest. Ne može se dić, bolu ruke, noge i šta ja znam, onda je ona stavljala nikakvu travu. (2007, 153).

Čajevi su se pili svakodnevno, u preventivne svrhe te za liječenje pojedinih bolesti. Čaj od šipka, kamilice, lipe i metvice koristili su u slučaju grlobolje, gripe i prehlade. Prema riječima Marije Blažev čaj od koprive koristio se za liječenje bubrežnog kamenca, a čaj od maslačka za probavne smetnje. Za liječenje probavnih smetnji, prema kazivanju Joze Gorjanca, Filaković navodi čaj od divljeg kestinja (Ibid. 154). Marija Blažev prisjeća se da je njena majka za liječenje bubrežnog kamenca koristila maslinovo ulje. Kada je bilo puno posla na polju djeci se davao čaj od mahovine da zaspu. U prevelikim količinama taj čaj je bio opasan za život djece, o čemu svjedoči kazivanje Živka Mandića koji se prisjeća smrti jedne djevojčice iz susjedstva, a skoro je i sam izgubio brata:

Ako dijete neće spavat, onda mahovine kuhaju da dijete po danu spava. Da. Moj brat jedva se probudio. Majka već mislila... Jedna curica je umrla u našoj ulici. Bila mlada jedno pet, šest godina od mene i umrla, nije se probudila.

Ljubica Pačko redovito je kuhala čaj od kore crnog luka za svoju kćer:

Ja sam jako često koristila kod moje mlađe kćerke, ona je isto imala takvih problema da se gušila i slično. Taj bronhitis. I onda sam kuhala od crnog luka koru. Ne onu prljavu izvana, ono sam skidala, nego sam ono baš do luka što je bilo, ali smeđe boje šta je još. I onda može u to da se stavim med, limun, šećer i sve, ali glavna je bila ona kora. Mislim, ona je jako mnogo značila.

Osim što su od njih kuhali čajeve, ljekovite biljke su sjeckali i od njih pravili obloge. Janja Mandić opisuje pripremu obloga od bazge koje je stavljala na nogu kako bi ublažila bolove:

Onda su mi rekli da bazga, al ni drvo bazga, nego to ovako ima grm. To lišće, to lišće triba skinit, triba istrisat i opat i onda sve tako lipo istuckati na vrlo sitno i to metat. Mene je od toga noga prošla.

Luk i kupus su se stavljali na čireve i rane: *Natukli su one žile na kupusu što je pa su na ove rane metal, kupus* (Marija Blažev). Loboda se stavljala na porezotine:

I take su to, lobodica se zvala, onako šarene, lišće zeleno, pa to su stukli. I onda kad se to stuče onda su malo namastili pa su na to metnili, svezali i prođe. Prođe. I moja baka je tako (Marija Gorjanac).

Živko Mandić potvrđuje upotrebu lobode i kupusa pri zacjeljivanju porezotina. Njezinu primjenu zajedno s medom pri liječenju čireva i uboda, prema kazivanju Marice Milojev, zabilježio je i Filaković:

A bilo je i tako da travu lobodicu metneš naopako, ta izvuče. Imaš jednu muzuljicu, metneš lobodicu, malo ju istučeš, te žile njezine, i kad metneš dojutra je izvukla i prošlo je. To se i na čireve metalo i med od micine. To su naučile mlade mame, koje su naučile imat posli porođaja micinu pod pazuvem. To je tako što otekne. Na to su opet meda metalo. Taj med, taj to progrize i izvuče napolj tu micinu i nestane to. (Ibid.)

Filakovićev kazivač Joza Gorjanac navodi i korištenje sjemenja kadulje za liječenje čireva: *Ako je kogod imo čir, onda smo naučili od kudelje sime kuvat, na gusto napravimo, brašna metnemo i sve to zamutimo i tako to metnemo na čir.* (Ibid.).

Prema kazivačici Marici Mandić, u današnje vrijeme se aloe vera stavlja na ožiljke i opekline od sunca. Listovi kupusa stavljali su se na bolna područja na tijelu: *Pa sad recimo, koristio se kupus, na primjer, ako je boljelo koljeno ili zglobovi. Onda se list od kupusa stavljao na to mjesto* (Ljubica Pačko).

Listovi čuvarkuće su se tiskali te se dobiveni sok kapao u uho u slučaju uhobolje: *Čuvarkuća. Tako nasadila se sama i onaj, listovi su bili jako debeli i imali su puno soka. I onda to su kapali u uši i onda od toga je prošla upala uha* (Marija Blažev).

Prema kazivanju Marije Gorjanac oblog od stapki češnjaka služio je za liječenje kašlja:

Jedna stara komšinica Janja mi rekla, kad je tude stajala, da skuvam od bilog luka stapke, onda to metnem u jednu krpu vrelo, to tako sam im povezala i opet suvo gore. To se metalo. To je i za kašalj. Stane kašalj.

Filakovićev kazivač Joza Gorjanac potvrđuje primjenu crnog luka u ljekovite svrhe:

Crnim lukom mož i žuljeve ličit. Stare žene su tako naučile to radit da crni luk metnu u prokiseljito vino, to je tako kiselo ko sirće, ponda to tamo stoji u tom dva-tri sata. Kaće leć onda od tog luka metnu na svaki žulj i svežu. To su tako radili nekoliko noći, ponda prođe žulj. (Ibid.).

Ploške krumpira i oblozi od kamilice stavljali su se na oči ukoliko je osoba imala upalu:

Pa krumpire na upalu očiju. To sam znala da za to rižu krumpir i tako stave na oči i on izvuče upalu. I jel, to kamilica, da, čaj od kamilice. To se oblagalo, jel, pralo oči dicama, a i odraslima. Za upale očiju, eto, kamilica i krumpir (Marija Blažev).

Prema kazivanjima Marije Blažev, Marije Gorjanac i Živka Gorjanca, osim čuvarukće, u slučaju uhobolje zagrijavala se sol koja bi se stavljala u tkaninu, a potom na uho. Udaranje koprivom po tijelu smatralo se korisnim u liječenju reume. Marija Gorjanac potvrđuje uporabu koprive protiv reume u selu i u današnje vrijeme: *Koprivu? Naša komšinica Đula i sad koprivu koristi. Pije koprivu i noge koprivom udara. Isto tako, Marija Rokuš još uvijek koristi koprivu za ublažavanje bolova:*

I ja sam, sad prošli put, koprivom se izudarala. Koljeno me boli, šta ću? Ja s tim udarala. To tako vući, a poslije ko da je dobro. Pomaže. Rekli su da je i za krvotok dobra.

Prema Mariji Blažev, za kostobolju su se koristili oblozi od vrućeg, gnječnog krumpira.

Kuhali su se kompoti od voća, najčešće šljiva i jabuka, kojima su se liječile probavne tegobe. Prema Ljubici Pačko, za probavne smetnje koristio se pekmez od šljiva: *Pa probavne smetnje, pekmez. Od šljiva naročito. Na gladan stomak, rano ujutro. To su nam davali kao djeci.* Prema kazivanju Marice Mandić, želučane tegobe liječile su se juhom od krumpira.

Lijekovi životinjskog porijekla

Osim lijekova biljnog porijekla, Hrvati u Santovu koristili su i lijekove životinjskog podrijetla kao što su svinjska mast, mlijeko i mliječni proizvodi, med i paučina. Svinjska mast bila je najčešći lijek životinjskog porijekla i koristila se u različite svrhe. Njome su se kvasili oblozi koji su se potom stavljali na prsa osobe koja je imala problema s disanjem, kašljem i bronhitisom. Tako kazuje Marija Gorjanac: *Iz napolja pokvasili krpu pa namastili mašćom, sa svinjskom mašću i to su metnili gore i na to suho i to stane kašalj. Ono suvu su krpu svezali.* Takvi oblozi stavljali su se na čelo u slučaju upale sinusa i na grlo u slučaju grlobolje. Svinjska mast bila je djelotvorna u liječenju

kožnih bolesti, a njome su se mazale porezotine, rane i čirevi. Svi kazivači potvrđuju učestalost upotrebu svinjske masti pri liječenju, u vrijeme kada nije bilo raznih krema i lijekova kao što ih ima danas: *Najviše svinjska mast se koristila. Pa nije bilo ko sad krema svakakvih, lijekova i ne znam ti šta* (Marija Blažev). Živko Mandić kaže:

Pa isto za rane. Svinjska mast. Ako ima neka posjeklina ili neka, šta ja znam, ozljeda, svinjska mast je vrlo liječila. To se onda umotalo i to je vrlo pomoglo. Navodno. Nas već nisu time liječili.

Marica Mandić i sama je primijetila ljekovitost svinjske masti u slučaju suhe kože:

Pa čuj, sigurno da je svinjska mast nešto prirodno i... I to je dobro za sve. Možda, sad ne znam za čega su još to mogli koristiti, al kaže, ako ti suhe ruke, ne znam, ako primastiš sa mašćom onda to duže traje nego ove kojekakve kemikalije. (...) Ali ako ja sad recimo, svinjokolja je, operem je li bez rukavica, to sve lužnato, masno. Tako mi budu meke ruke. Dakle, to sam primijetila da je to dobro za kožu.

Uporabu luka prženog na svinjskoj masti za liječenje čireva i slanine za izvlačenje gnoja iz rane zabilježio je i Filaković (usp. 2007, 154). Osim toga, prema riječima njegove kazivačice Danice Ajmašac gnojne rane liječile su se kokošjim izmetom:

Ako je kogod imao gnojavu ranu na ruke, jel digod, kažimo na prstu, onda su naučili friško govno, čim ispadne iz kokoše, metnit na to i zaviti. To tako smrdi, al izvuce sav gnoj. Kad to skinu kroz jedan dan, dotle to bude stvrdito ko gips. Onda metnu drugo. I tako to nikoliko dana. I tako prođe to ko da su rukom odneli. (Ibid.)

Što se tiče mliječnih proizvoda, kravliji sir bio je koristan pri liječenju čireva. Živko Mandić kazuje na koji način se to činilo: *Da, pa to su, stavili su kravljeg sira, na kupusov list i to se dobro zavezalo. I to je preko noći izvuklo gnoj i polako je prošlo čir.* Filakovićev kazivač Joza Gorjanac također navodi isto ljekovito svojstvo sira:

Kad je kogod imo gnojnu ranu onda su metalni slatka sira. Umišali su sir i sirćeta su metnili u sir i luka su pekli, crnog luka, i to su metalni na te rane što su se gnojile i što su bile nabrane. (Ibid.)

Mlijeko se svakodnevno davalo novorođenčadi i slaboj djeci kako bi ojačali. Prema riječima Marije Rokuš, kiselo mlijeko se pilo za bolju probavu.

Svi su kazivaču potvrdili da je med, poput rakije, bio univerzalan lijek te se koristio kada god bi ga bilo. Stavljao se u čajeve ili se jeo zasebno.

Lijekovi humanog porijekla

Uz lijekove biljnog i životinjskog porijekla, među Šokcima u Santovu zabilježena je uporaba lijekova humanog podrijetla. Pod tim terminom podrazumijeva se korištenje urina, sline, majčinog mlijeka, znoja i drugih tjelesnih izlučevina u svrhu liječenja pojedinih bolesti. Kazivači su u Santovu potvrdili korištenje urina u različite svrhe. Živko Mandić se prisjeća korištenja urina za zaustavljanje krvarenja: *Kad smo se potepli pa padne nokat s prsta, bosimo išli igrat nogomet i onda to kažem pra-*

šina i popiškili smo ili paučine ispod postelje. Marija Rokuš potvrđuje uporabu urina za dezinfekciju porezotina: Prije kad ovaj poriču prst onda svojom mokraćom. Marija Gorjanac kaže da se urin koristio za liječenje upale očiju: Sićam se stare komšinice, kad oči su ju bolile. Onda prvo uzmeš ručnik, to popiškiš onda so tim oči su se oprale. Nekad prije su tako. I oči su se uvijek ozdravile. Urin je bio dobar i za liječenje kožnih bolesti. Ljubica Pačko prisjeća se jedne žene iz djetinjstva koja se njime umivala:

Bila je jedna stara žena, ovdje. To mi je još moja majka pričala. Jako stara. Bila je jako stara. Uvijek sam pitala kao dijete: Majko, zašto ta žena ima tako lijepu kožu? I ona kaže: zato što se umiva svako jutro s mokraćom.

Radovan Filaković donosi kazivanja koja potvrđuju korištenje urina za liječenje porezotina i kožnih bolesti (usp. 2007, 154). U današnje vrijeme metode liječenja urinom u Santovu se više ne primjenjuju.

Ostale prirodne tvari kao lijek

Rakija šljivovica bila je univerzalni lijek. Marija Srakić potvrđuje da i danas postoji uvjerenje da rakija sve liječi. Koristila se za probavne smetnje, glavobolju, dezinfekciju porezotina, zubobolju... Prema riječima Marice Mandić koristila se rakija od ljiljana: *Rakija, pa ljiljan. Jel znate šta je ljiljan? Cvijet onaj bijeli što jako miriše. To su stavljali u rakiju i onda taj cvijet to je za sve bilo.* Njeno kazivanje potvrđuje Ljubica Pačko koja ističe ljekovita svojstva ljiljana koji se stavljao u rakiju:

Ljiljan u rakiji je jako dobar. Znači ljiljan stavim, al onaj stari ljiljan, ne ovo novo što se sad može dobiti. Samo onaj bijeli stari. To, ako se upali nešto, to se stavlja ljiljan gore. I to se veže sa suhom krpom, a jako dobro ostaje pošto je u rakija naravno.

Filaković je također zabilježio primjenu ljiljana iz rakije za liječenje. Kazivačica Danica Ajmašac kaže: *Na ranu su metalili ljiljana iz rakije. Ljiljan nakvasu u rakije boce i tu travu samo zašiljastim drvetom slobodno iz te boce izvadit. I to su tako metalili na rane* (2007, 154). *Rakija (ili urin) koristila se i za pranje rane, koja se potom obilno posipala sitnim šećerom da zaraste* (Ibid. 556).

Osim rakije, od alkohola se pilo kuhano vino u slučaju prehlade: *A kad si ozebo, kad su bili bolesni, pa neće da izađe žeza, onda kaže treba piti kuhana vina. To vrelo vino ih je ozdravilo* (Marija Rokuš). Vino se preporučalo i slabokrvnim osobama: *...kažu malokrvancu daj crvenog vina* (Živko Mandić). Marija Rokuš govori o liječenju visokog i niskog krvnog tlaka rakijom i vinom: *Tko ima mali krvni pritisak, dobro je crvenog vina piti. To su rekli da onda. Tako naša Anica još dan danas. A komu je visok pritisak, tomu je dobro rakije piti, to ga snižava.*

Ocat se koristio za liječenje kožnih bolesti pa su se tako vodene kozice mazale mješavinom vode i octa kako bi se ublažio svrbež. Marica Mandić i sama je na taj način liječila vodene kozice:

Vodene kozice, pa ocat. Ocat, ocat. To znam i ja sam na sebi to trebala koristit jer to je svrab bio strahovit i to mi je koristilo. Dakle, imali smo octa, ne čistog,

malo pomiješat sa vodom i s tim sprati tamo gdje svrbi. Al ne jaki. Dakle, trebalo je omjer jedan sa vodom, razrijediti, da, i onda s tim.

Živko Mandić kazuje o upotrebi vapna za liječenje kožnih bolesti, ali ne zna na koji način se to činilo. Marija Blažev kaže: *Stari su pričali da su to metali i sa zidova kreča. To su nagrecali, pa dobro to suši verovatno. Taj prašak od kreča, to vapno zasušilo je ranu.*

Prema riječima Marije Blažev bradavice su se uklanjale vezanjem konca: *Te velike bradavice, to su vezali koncem. I to je dugo bilo vezano. I to je, kako je to bilo vezano, to se tako osušilo, jel, kako se kupio taj konac i onda je otpalo.*

Filaković je zabilježio dva načina uklanjanja bradavica. Prvi način opisuje Joza Gorjanac i taj način odgovara kazivanju Marije Blažev: *Ko je imo mnogo bradavica na noga, jel na ruka, koncem svežu i prija izlaska Sunca zakopa se pod kapavicu u zemlju i kad taj konac istrune i bradavica nestane* (Ibid. 153). Drugi način navodi Danica Ajmašac i on podrazumijeva trljanje bradavice jabukom koja se potom zakopa u zemlju (Ibid. 154).

Filaković je zabilježio kazivanje Anice Gorjanac koja kaže da se, osim za liječenje uhobolje, ugrijana sol koristila za liječenje porezotina i probleme s bubrezima:

Kad nam bolili bubrizi mi smo uvik grijali soli i to metali u jedne kese na bubrize. U tepsiju metnemo sol i na špojeru grijemo, tako da stalno mišamo da se jednako grije. Kad je vrilo, kad peče, onda je dobro. (Ibid. 155)

Sol u kombinaciji sa sitnom paprikom ima ljekovita svojstva kod porezotina i uboda čavlom. (Ibid.)

Prema kazivačici Marici Milojev, ugrijani pijesak koristio se za bolove u rukama, nogama i leđima, a prema kazivanju Marije Filaković:

Kad žene zabolu sise i nabreknu, onda triba ugrijat piska u jedne kese i to metnit na sise i oko njih. Tako će to proć za jedan-dva dana. To su naučili metat i dicama kad njim curi iz uveta. (Ibid.)

Prema Živku Mandiću, obloge umočene u vodu koristili su za liječenje reume, a Marija Blažev kazuje da su se koristile i za ublažavanje glavobolje te bolova u vratu. Marija Rokuš u slučaju pothlađenosti namače noge u toplu, slanu vodu te kaže kako je njenoj unuci slana voda pomogla u liječenju kožne bolesti: *Jer moja unuka imala je nešto izrasnuto po koži pa su bili na moru, na litovanju. I kad je došla kući, to je prošlo. Slana voda, morska, to pomaže sigurno.*

Živko Mandić spominje ljekovita svojstva paučine i prašine za zaustavljanje krvarenja: *Krv teče bilo gdje, odmah paučine, tog je uvijek bilo ispod postelje.* Korištenje paučine za liječenje porezotina potvrđuju i Marija Blažev i Marija Rokuš.

Liječenje vezano uz vjeru u nadnaravno

Narodno poimanje bolesti razlikuje se od onoga službene medicine. Naime, u narodnoj medicini postoji razlika između bolesti koje nastaju zbog vidljiva uzroka, na primjer: od udarca, pada, ujeda otrovnih životinja, i onih za koje se smatralo da

su djelo razlučena božanstva, demoni ili plod neprijateljskog čaranja (Grmek 1954, 37). Tako, prema narodnom uvjerenju, postoje bolesti koje čovjek može dobiti magijom. Ako je dijete razdražljivo, plačljivo i nemirno, ako čovjek iznenada dobije vrućicu ili glavobolju, ako ne može spavati i osjeća slabost čitavog organizma, sumnja se na urok (Brenko et al. 2001, 212).

Budući da je narodna medicina usko povezana s vjerom u nadnaravno, nije čudno što kazivači kao narodne liječnike navode vračare i bajalice koje su se bavile skidanjem uroka te su liječile molitvom i raznim postupcima. Kod njih se odlazilo kada je bolesnik bio prisiljen odnosno kada mu ništa drugo nije pomoglo. Prema kazivanjima Živka Mandića i Marije Gorjanac, njihovi postupci sastojali su se od kuhanja čajeva od trava i izgovaranja molitava od kojih bi ljudima bilo bolje. Kod bajalice i vračara Santovčani su odlazili i izvan sela, u Mohač, Baju i Salantu, što potvrđuje kazivanje Živka Mandića:

Da, bili su prisiljeni nekom ići, pomoć tražiti. Neki su išli daleko, u Salantu, tamo bio neki djeda Filko pa je znao liječiti tako na narodne načine. Mohač je pun bajalica bio. Vraćati ti su vrlo znali. Barem činilo se da znaju. Samo ne znam koliko je to uspješno bilo, ali narod je vjerovao. Da, pa išli su u Batinu, to je već u Hrvatskoj. Batina. Tamo neka baka Stana. Tamo su išli k njoj. Ta je vrlo znala tako bajati i liječiti.

R. Filaković potvrđuje da se išlo kod vrača u Salantu, a spominje i odlazak kod vračara u Bereg, susjedno šokačko selo preko granice, obično kada je *neki muškarac izgubio muževnost ili ljudsku snagu* (2007, 151).

Marija Gorjanac potvrđuje takav način liječenja i u selu:

Pa bilo je, bilo je. Ko se to je bavio. Od Jakova znaš, Juškina mama, ona ko da je tamo u tom sokaku se time bavila. Sušili su i to posebno tako. Ni se prodavalo, to se davalo jedan drugom. Moja baka prvo tamo otiđe, zapali sveću, izmoli se i ona posveti svetom vodom na Tri kralja. Onda možeš odnest. Onda je za lik. Ako nije, onda nije ličilo. Onda kao da nije dobro (...) A kad su oči bolesne, onda krumpire. Eto to bi tako očistili krumpire i tamo se pomolili kod sviće i onda to metnuli. Eto tako se sićam.

Marija Rokuš otišla je kod vrača s nadom da će učiniti nešto što bi pomoglo njenom mužu da manje pije. Kroz smijeh se prisjeća:

U vračare mnogi su išli. Jednom sam išla s Jilkom. Suprug mi je volio piti, dake, puno je pio pa aj sad ćemo ić jednom čoveku da nam štogod kaže. I kaže: kad loza se odreže pa kaplje pa to onda treba skupiti u čašicu. A ja to svezala, pa moj suprug bio ljut, uzeo i bacio. Kaže šta bi ti sa tim. Ja bi ga sa tim napojila da, jel, ne pije više. Ah, nije to bilo ništa.

Živko Mandić kao primjer navodi svoju ženu:

Da, supruga kad je bila mala, tu je spavala, i kaže da je baka, njezina mama, dođe jedanaest sati i ovdje grebe zid, derala bi se, nemirna bila, a mala beba. I onda kaže: Uzme jednu košuljicu njezinu i kaže: Ajd u Mohač bajalici. I onda ona tamo vračala, vračala i od onda ni se derala, nije plakala.

Dakle, molitva se smatrala lijekom. Svi kazivači navode Zlatnu krunu kao molitvu koja se redovito molila za teže bolesnike, po riječima Marije Srakić: *Ako bude taki bolestan da može umrit, onda smo molili Zlatnu krunu.* Osim Zlatne krune, molile su se i druge molitve iz molitvenika vezane uz pojedine bolesti. Marija Rokuš imala je težak porod, postojala je mogućnost da će umrijeti, stoga je sa sobom nosila molitvenik:

Od svetih knjiga imam sedam svetih nebeskih ključeva. To su mi rekli da u džepu nosim kad ću ić rodit. Da mi bude u mantilu. U džepu mi je bilo. I tako je bilo da ću umriti. Jedva sam rodila pošto smo u zadnji minut došli. Nisu mogli ni rizat ni ništa i hvala Bogu rodila sam.

Radovan Filaković spominje da su Santovčani hodočastili u Jud da im Gospa pomogne i zaštitu ih (Ibid.). Zabilježio je i kazivanje Marije Filaković o liječenju zubobolje molitvom:

Ako je prija komugod vrlo bolijo zub, onda nisu išli kod doktora ko danas, već su moljili. Komu bolu zub taj sidne na stolac, jel na šamliku, a ko će moljit taj klekne prid njeg. Uzme nož, prikrsti se divaneći: „U ime Oca i Sina i Duha. Amen.“ Pa nožem oko lica kruži sa live strane prema desne. I to tako tri puta. Dok okreće nož oko lica dotle molji: Biž pogana zgravče / Ide krvavi čovek / Nosi glogov kolac u ruki / Nek ti bude lagano ko perje paunovo. Kad se jedanput izmoljili onda triba nož pritisnit uz lice tamo di boli zub. Dok se ne izmolji ta molitva dotle nije slobodno uzet zraka. Kad će počet moljit onda uzmu zraka što više možu, al dok ne izmolju skoro već i nema lufta. Onda već vrlo tiho molju (Ibid. 155).

Kazivač Živko Mandić bavi se sakupljanjem narodnih pjesama santovačkih Hrvata. U svojoj knjizi *Pismu piva prilipa divojka* objavio je i nekoliko pjesama vezanih uz narodnu medicinu: *Protiv guše, Protiv pogančine, Protiv uroka, Od vodice i Protiv nevoljice.* Te pjesme izgovaraju se pri liječenju bolesti i skidanju uroka. U kontekstu proučavanja liječenja povezanog s vjerom u nadnaravno, zanimljiva je pjesma *Protiv uroka:*

*Crne vrane na visoke grane,
majke su vas proklele,
vištice vas odnele!
Nikad se ne vratite!
I uroka ponesite!
Nasrid morja duboka
ispušćite uroka!
Nek se tamo udavi –
i dite nam ozdravi.
Šta urok ureče,
uročica proreče (razreče). (2001, 21)*

Uz tu pjesmu Živko Mandić donosi napomenu o načinu skidanja uroka te navodi kazivačice od kojih je to saznao: „Pri toj molitvi svijećom se pali macina grančica. Pougljeni se dio mace metne u kruh „da urok ne ispliva iz morja“. Kazivačica

je ovo bakanje „priuzela“ od glasovite bajalice Jelke Živić-Nikolin, rođene 1861. u Batini, udane u Santovo. Kazivačica: Ljubica Glavatić-Šišković (1912) (Ibid.).

Filaković spominje i kazivanja koja povezuju liječenja pojedinih bolesti s narodnim vjerovanjima. *Ako je ditetu boljila glava upaljili su macu što su na Vrbicu nosili oko crkve i doneli kući i taj je dim izliočio glavobolju* (2007, 154); Marija Filaković: *Ako groznica trese dite onda mu metnu staklo od prozora na glavu i na to rasiplju mak (to je nevoljica)* (Ibid. 155).

Prema kazivanju Marice Milojev:

Jarac na oku, ako je ko imo, taj je tribo otić kod bake udovice, najblićeg roda, tražit jastuk na čemu spava. Uzmeš čošak od jastuka i sledeće triba reć: „Biž jarac, ide rog!“ – i milovat stalno sa krajem od jastuka taj jarac (Ibid.).

Prema riječima Danice Ajmašac posljedice uroka mogli su i sami izliječiti:

Dicu kad ureknu onda triba pljunit priko čela i polizat oko. Ako se nadesno pljune, onda desno oko, ako nalivo, onda livo oko. Onda se otriše prodnjom polom i kaže: „Kako došlo, tako i prošlo!“ (Ibid.).

Odnos prema bolesnicima

U trenutku kada se osoba razboli postaje shvatljiva vrijednost potpore i pomoći obitelji, prijatelja i susjeda, jer je u bolesti najteže onima koji su ostali sami (Brenko et al. 2001, 187). Nisu se svi mještani Santova jednako odnosili prema mentalnim bolesnicima, što zaključujem iz različitih odgovora kazivača dobivenih na postavljeno pitanje o odnosu okoline prema bolesnima. Živko Mandić navodi da su se takvim bolesnicima rugali te da su bili nepoželjni članovi društva:

Pa te su ismijavali nažalost, nažalost. Izrugivali su ih. Bilo je uvijek takvih koji su malo slabiji umno. (...) Da, oni se čudno i ponašaju i onda ih moraju izgrditi. Ne vladaju se normalno. Da, to su bile drugorazredne osobe, nažalost, u zajednici. Umno bolesni ljudi, dakle. Zajednica zna biti okrutna.

Ostale kazivačice kažu da je odnos okoline prema mentalnim bolesnicima bio upravo suprotan. Suosjećali su s obitelji, a obitelj čiji je član bio takav bolesnik morala se time nositi: *Jako dobro su se odnosili. Bolje nego danas. Sa mnogo više razumijevanja, tolerisanja i svačeg. Jako lijepo. Jako lijepo* (Ljubica Pačko). Neugodno je jedino što je netko uvijek morao biti kod kuće i čuvati takvu osobu unatoč poslu na polju. Takve obitelji prihvale su situaciju u kojoj se nalaze: *Pa eto, svako je svoje moro trpiti* (Marija Blažev), te su uvijek nailazile na razumijevanje. Djeca su se ponekad bojala mentalnih bolesnika, o čemu govori Ljubica Pačko: *Imali smo i ovdje. Polnonin. Tako se zvala. Sirota nije bila baš. Dobro, mi smo se bojali nje kao djeca. Vikala je i išla. Al odrasli potpuno su je razumljivo primili.* Prema riječima Živka Gorjanca, u drugoj polovici 20. stoljeća, pojavom klasične medicine, mentalni bolesnici odlazili su u Baju na liječenje: *Pa išli su Švabiku. On je bio voditelj psihijatrije u Baji. Ali se nije zvala psihijatrija nego Veliki živčani odjel. I onda je tamo i strujom, vezanjem. Te metode su bile dosta grube.*

S oboljelima od zaraznih bolesti postupalo se veoma oprezno zbog opasnosti od širenja zaraze. Nije im se dopuštalo da izlaze izvan kuće, a na vrata se stavljao znak kao upozorenje da je u kući zarazni bolesnik. Ljudi su takve bolesnike gledali sa žaljenjem jer su znali da će uskoro umrijeti te su izražavali sućut obitelji. Najčešća zarazna bolest bila je tuberkuloza. Marija Blažev kaže: *I onda tko je dobio tuberkulozu prije, to se nije moglo liječiti. Eto taj je morao bit posebno, sam, jer to je bilo zarazno. Nisu ga pustili iz sobe.* Živko Mandić prisjeća se priča kako se postupalo s oboljelima od kuge:

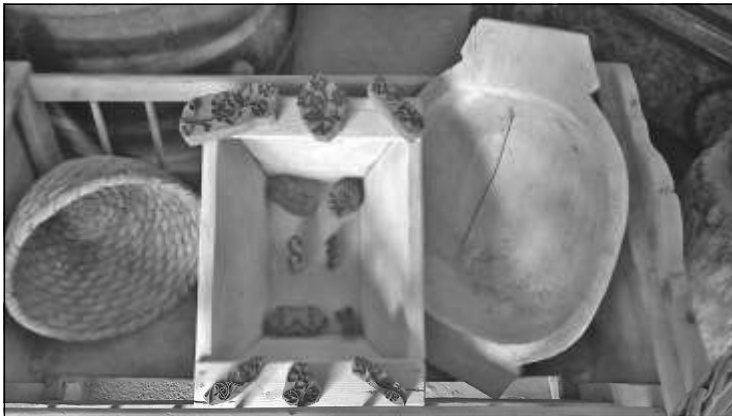
Onda je bila posebna bolnica, naši su je zvali špitalj, posebna kuća pokraj groblja. Tamo su nosili te koji su oboljeli od kuge. I to tako da nisu ih smjeli ni do dirnut, nego u plahtu su ih nekako stavili, onda četiri osobe su ga nosile do tog špitalja i tamo ostavili tu osobu. Znali su da će uskoro umrijeti i onda odmah u groblje, u zajedničku raku i onda vaprnom se to polilo i zatrpalo.

Ostali kazivači ne sjećaju se da je u Santovu ikada vladala kuga.

Higijena

U 19. st. na snagu stupa prvi zakon o uređenju zdravstvene službe u Hrvatskoj i Slavoniji te se javlja živi interes za selo jer se uočilo da je selo, sa svojim žarištima zaraznih bolesti, stalni izvor prijetnji i za gradska središta. Brojni liječnici, svećenici i učitelji bave se zdravstveno-prosvjetnim radom te objavljuju različite knjižice i brošure koje se prije svega bave temama vezanim uz osobnu i opću higijenu, a razmatraju i utjecaje zemlje i prirodnih sila na čovjekovo zdravlje (Brenko et al. 2001, 194).

Održavanje higijene kod Šokaca u Santovu nije bilo tako učestalo i jednostavno kao danas. Nisu postojale kupaonice nego su se ljudi kupali vani u dvorištu, na rijeci ili u kuhinji u drvenom lavoru kojeg su nazivali kopanjka (Slika 2.). Učestalost kupanja, kao i mjesto gdje su se ljudi kupali, ovisila je o godišnjem dobu pa se tako zimi kupalo jedanput ili dvaput tjedno (najčešće srijedom i subotom), a ljeti svakod-

Slika 2. Drvena kopanjka za kupanje (desno), iz zbirke Evice Čatić. Snimila Nikolina Vuković 2016. godine.

neveno. Iznimka je bilo umivanje i pranje nogu što se obavljalo svaki dan, neovisno o godišnjem dobu. Kupanje se odvijalo redom, o čemu govori Marica Mandić:

Uvijek, moja mama je rekla: u subotu će biti veliko kupanje, ne ideš van na izlaz, nema prijateljica u kuću, greje se voda i kupa se. Prvo se ti kupaš, pa zatim ja, pa zatim tvoj tata.

Za kupanje su se koristili domaći sapuni koje su Šokci pravili za vrijeme svinjokolja od svinjske masti ili čvaraka u koje su znali dodavati različite biljke. Taj sapun koristio se i za pranje kose te prema kazivanju nitko nije imao problema s peruti. Osim sapuna, za pranje kose koristio se lug:

Moja svekrva lati pepela u kesu, veže, pa u vreloj vodi se kuha. Pa ta voda takva je da, lug, pa prala u tom kosu. Onda si čistom vodom još opere. Imala je lipu kosu (Marija Rokuš).

Prema riječima Ljubice Pačko, kako bi kosa bila sjajna, ispirala se octom: *Kosu su nam prali u sirčetu. To znam. Od toga je bila sjajna. Znači, majka nam je oprala kosu domaćim sapunom i onda kao posljednja voda je bila sa sirčetom.* Osim octa, za sjajnu kosu upotrebljavala se kišnica: *Pa kišnicom. I nije bilo tog šampona pa onda sapun i kišnica. Onda je bila onaka svilenkasta kosa (Marija Blažev).* Prema kazivanju Marije Rokuš, pletenicu su mazali svinjskom mašču. Prema kazivanju Živka Mandića, kosa se uopće nije prala: *Dapače, kosu nisu prali. Kaže moja baka ne sićam se da je moja mama kiku prala. Dakle, kosu, jel, nisu prali. Ja ne znam kako to, Bože, to je svrbjelo i ne znam.* Marica Mandić kaže da njen muž i dan danas zbog bolesti kože koristi domaći sapun kojeg pronalazi po tavanima radeći kao električar.

Nisu sve obitelji u selu prale zube. Oni koji jesu, najčešće su ih prali sodom bikarbonom i soli: *A moj suprug, nije bilo tih četkica za zube pa umoči prst u sol pa trljaj dobro. I imali su zdrave zube i moji roditelji, a i on do kraja (Marija Rokuš).* Ljubica Pačko opisuje postupak pranja zubi prije pojave četkica za zube: *Zube smo prali iako četkice još nije bilo. Uvijek je rekla mama: Uzmi prst i sodu bikarbonu i trljaj. I onda smo sa tim trljali. Sa soda bikarbonom, sa prstom.* Marija Blažev kaže da je odmalena prala zube jer su ih prali i njeni roditelji, dok mlađa kazivačica Marica Mandić kaže da je zube počela prati tek kada je krenula u gimnaziju. Živko Mandić se prisjeća kako njegovi baka i djed nikada u životu nisu oprali zube: *Ne sjećam se da je baka ikad zube oprala, ali ih je sve odnijela u grob. Sve. A djed također. (...) I on sve zube*

Slika 3. Ribanja za pranje odjeće, iz zbirke Evice Čatić. Snimila Nikolina Vuković 2016. godine.

odnio u grob. A nisu prali. Janja Mandić kaže kako se sjeća da su neki koristili vlastiti urin za izbjeljivanje zubi.

Za razliku od kupanja i pranja zubi, čistoći odjeće posvećivalo se mnogo više pažnje. Odjeća je uvijek morala biti čista jer je bilo sramotno nositi prljavu odjeću. Marija Rokuš kaže:

Dica kad su išli u školu, onda su školsko ruho imali. Čim dođu u kuću, mora da to skinu pa navuču staro što je za kod kuće. Da ne bude prljavo sutradan za školu. Tako da su cile nedilje išli u toj istoj halji. Pazilo se da bude čisto.

Odjeća se prala na otvorenom ili kod kuće. Prema riječima Živka Mandića još šezdesetih godina, od proljeća do jeseni, odjeću su prali na Dunavcu. Nosili su klupčicu (*pralicu*), praćak (*prakljaču*), domaći sapun i ribanju (Slika 3). Zimi se pralo kod kuće u kopanji ili koritu. Po vodu se odlazilo do zdenca na ulici jer nisu svi imali vlastiti zdenac u dvorištu. Jednom mjesečno prljavo se rublje (*crnjavke*) lužilo u velikoj kaci zvanj *lužnica* ili *bilivnica* te bi se pokrilo *pepelnjakom* (grubo otkana tkanina na koju su sipali pepeo radi luženja). Pravili su se posebni crni i bijeli sapuni za pranje odjeće. Sapuni su se kuhali dva do tri dana. Kako bi se dobio bijeli sapun, koji se koristio za svijetlo i šareno rublje, u mast se stavljala soda bikarbona, a kako bi se dobio crni sapun za tamno rublje, u mast se stavljao pepeo. Kuhanjem bi nastala želatinasta smjesa koja bi se stavljala u kalupe u kojima bi se stvrdnula te bi sapun bio spreman za upotrebu.

Trudnoća i porod

Prema kazivanju Živka Mandića žene su rađale svake godine, no nisu sva djeća preživjela. Navodi primjer vlastite obitelji gdje ih se rodilo sedmero, a preživjelo samo troje:

Žena je rodila kao kajsija. Tako se rekli kod nas. Kajsija je šeftelija kod nas. Svake godine dijete. Po dvadesetero djece pa ostaje troje ili petero najviše. Ovdje, bilo ih je sedmero su se rodili. Troje su ostali živjeti. Troje su odrasli.

Trudnice su radile i u visokoj trudnoći te se znalo dogoditi da do poroda dođe izvan kuće:

Bilo je više puta, da. Onda u kukuruzištu rodi i tako dalje. Bilo je. I onda su ga izrugivali da je on Poljak. U polju se rodio. Al nije službeno mu to ime bilo, samo tako među sobom su ga zvali Poljak (Živko Mandić).

Svi kazivači kazuju da se porod u pravilu obavljao kod kuće, uz pomoć babice. Osim babice pri porodu su znale pomagati rođakinje, majka rodilje ili starije žene iz sela. Ukoliko je porod uspješno prošao, majci su se donosile babinje kako bi ojačala:

Pa, eto, šta ja znam, to je tako bilo da se donášalo babinje se kazalo. Onda wik rodbina su se podogovarali, onda jedanput jedan dođe, drugi put drugi, pa nakuhaju, napećuju i donášaju da se dobro hrani (Marija Blažev).

Prema Ljubici Pačko, običaj nošenja babinja bio je vrlo važan pa se nosila najbolja hrana unatoč siromaštvu. Babinje su bile od velike pomoći mladoj majci koja

nije mogla sama kuhati i stalno je morala biti uz dijete. Marija Rokuš nabraja što se sve nosilo kao babinje: *Juhu kuhamo kokošju, pa pečeno meso, paprikaš, lokšice. I onda stavimo u košaru, pletenu od pruta i pokrijemo lipo otkanom ponjavkom i tako nosimo.*

Smrtnost novorođenčadi je bila visoka i prema riječima Živka Mandića to je bilo nešto na što su svi bili navikli:

A djeca su strašno umirala. Mala djeca u najnježnijoj dobi. Dakle, to je užasno mnogo, godišnje po dvjesta pedest pokopa je bilo. Dakle, umalo svaki dan. Ali ako malo dijete obrtunje, pitaju kad zvoniš što je, kažu, okrnjio se lončić. Od lončića, od lonaca okrnjilo, okidalo. Dakle nije važno. Samo malo neko dijete da je nečije, ni ne pitaju tko. Jer kroz godinu dana će opet se roditi.

Upravo zbog velike vjerojatnosti da će novorođenče umrijeti, bilo ga je važno što prije krstiti:

Ja sam se pred Marin dan rodila, velik snig kaže moja mama, a treba me nosit krstit, možem umrit. Velik snig, al su oni morali nosit na krštenje odmah drugi dan (Marija Gorjanac).

Živko Mandić govori o vjerovanjima vezanim uz roditelja i novorođenče.⁴ Kaže da je postojao običaj vezanja djeteta za majku kako ne bi došla vještica i odnijela dijete u Karapandžu (obližnje mjesto za koje se vjerovalo da je okupljalište vještica), gdje bi zamijenila dijete s tuđim. Također, stavljao se nož u ključanicu da ne dođe Mora i ne odnese dijete. Vjerovalo se da će netko baciti urok na dijete, ako se njegova odeća suši u dvorištu na vidljivom mjestu:

Onda nije slobodno oprano ruhašce djetetovo ostaviti, šta ja znam, na vidljivom mjestu. Kad netko dođe u dvorište da vidi to. To uvijek se u neku kolnicu, šupu, tamo se izvukla uzica i tamo se to sušilo. Da netko ne urekne ili da nečim ne čini zla protiv malog (Živko Mandić).

Otac dugo nije smio vidjeti dijete, a smatralo se sramotom ako ga je nosio u naručju:

I nije slobodno vidjeti bebu. Pogotovo otac ne smije, ne smije, vidjeti dugo vrijeme. Dapače, ni poslije nije slobodno da otac uzme u naručje malenu bebu. To nije slobodno. To je bilo nako sramotno, stidno. Nije slobodno. Dakle, malo se hladno treba odnositi prema bebi, otac. Ne znam zašto. Da, dakle, to se ismijavalo ako netko uzme svoje dijete. Nekad se ismijavalo. Sad ništa nije tako (Živko Mandić).

Prema Živku Mandiću, pupčana vrpca čuvala se šest mjeseci nakon rođenja, vjerojatno kako bi dijete bilo zdravo. Ostali kazivači nisu upoznati s tim običajem.

Prema Mariji Blažev, Mariji Rokuš i Ljubici Pačko, ženi nakon poroda nije bilo dopušteno šest tjedana izaći iz kuće. Kažu da joj je bilo zabranjeno odlaziti u crkvu dok ne pokaže dijete. Nakon šest tjedana žena odlazi u crkvu s djetetom. Kada svećenik blagoslovi dijete i žena upali svijeću, ne mora više biti zatvorena u kući. Taj

⁴ Filaković u istoimenom poglavlju svojega članka donosi niz kazivanja o vjerovanjima o trudnoći i novorođenčadi (usp. 2007, 156-157).

običaj zadržao se i u drugoj polovici 20. st. pa je nekim kazivačicama⁵ također bilo zabranjeno nakon poroda izlaziti iz kuće: *I ja kad sam rodila svoga sina, moja svekrva nije dala da izađem* (Marija Blažev).

Etnoveterina

Etnoveterina se odnosi na znanje, vještine, metode, prakse i vjerovanja vezana uz liječenje životinja. Razlikuje se među regijama, ali i među zajednicama iste regije. Ovisno o podjeli poslova unutar zajednice, određeni članovi znaju nešto više o bolestima i liječenju pojedinih životinjskih vrsta. Primjerice, muškarci više znaju o liječenju krupne stoke poput krava i konja, žene sitne stoke poput ovaca i koza, lovci o liječenju divljih životinja i lovačkih pasa.⁶ Živko Mandić i Marija Gorjanac potvrđuju primjenu narodne medicine na domaćim životinjama. Ovcama su se noge mazale vapnom i pepelom kada su dobile rane od prljave vode. Prema Živku Mandiću, vapno se koristilo i za liječenje kožnih bolesti kod ljudi. Prema Mariji Gorjanac, jednom tjedno domaćim životinjama se u vodu stavljalo soli i octa kako bi im proradila probava. Kazivač Živko Mandić potvrđuje djelovanje narodnog liječnika koji je pomogao njegovom konju:

Konj je imao oteklinu, mislim, na čelu il pod bradom. Velika oteklina. I on je došao (narodni liječnik), al kaže nemojte gledati što ja radim, mislim da je on to probušio nekako, pa onda neke molitvice kaže i ovo prođe za tri dana.

Marija Blažev pretpostavlja da su životinje, isto kao ljude, najčešće liječili biljkama, a ukoliko su slomile nogu nisu im namještali kosti već su ih zaklali.

Zaključak

Narodna medicina bila je sastavni dio života Hrvata Šokaca u Santovu tijekom 20. stoljeća, a istraživanje je potvrdilo da se neke prakse narodnog liječenja primjenjuju i danas. Zastupljenost i učestalost primjene određenih praksi liječenja razlikuju se od obitelji do obitelji. Svaka obitelj sakupljala je ljekovite biljke za vlastite potrebe, a ponekad su se biljke i razmjenjivale među susjedima ovisno o tome tko je što imao i što je kome trebalo. Isto tako, dok neki kazivači navode upotrebu određenih biljaka za određene bolesti, drugi nisu upoznati s tom biljkom, ali su za istu bolest koristili neku drugu. Dakle, ljudi su se snalazili s onim što su imali i sami su ispitivali učinkovitost pojedinih biljaka u liječenju, o čemu svjedoči kazivanje Marije Blažev: *Pa eto, stavljali su bilo kud. Jel, eto, komu šta bolilo pa proba svašta. Pa da. Jedan proba ovo, drugi proba ono pa onda eto šta komu uspije.* Druge pak narodne lijekove, poput rakije, meda i svinjske masti, svi kazivači navode kao često korištene za liječenje, ali i svakodnevnu upotrebu za prevenciju bolesti. Upravo svakodnevna upotreba narodnih lijekova u svrhu prevencije bolesti ukazuje na važnu ulogu narod-

⁵ Marija Blažev, Ljubica Pačko i Marija Rokuš.

⁶ Više o tome na: www.ethnovetweb.com.

ne medicine u životu Hrvata Šokaca u Santovu. Neki kazivači potvrđuju upotrebu praksi narodne medicine u selu i u današnje vrijeme. Kazivačica Marija Rokuš koprivu koristi za liječenje reume, muž kazivačice Marice svakodnevno koristi domaći sapun od svinjske masti zbog kožne bolesti, a ona sama uzgaja mentu i od nje pravi čaj. Ljubica Pačko svake godine bere lipu i kamilicu te ih suši za čaj. Isto tako, kuha čaj od kore luka i juhu od rajčice:

Ja znam, ja kad sam bila bolesna da mi je majka uvijek kuhala od paradajza čorbu. I dan danas, ako sam slučajno, ako imam temperaturu ili nešto, onda si kuham paradajčku čorbu. Jer to mi dobro pada. Možda je ostalo od djetinjstva.

Čuvarukuću kazivači i dalje koriste za liječenje uholbolje svojih unuka, a rakija se i danas smatra univerzalnim lijekom. Narodnih liječnika specijaliziranih za liječenje pojedinih zdravstvenih tegoba u Santovu više nema. Izgleda da je suvremena medicina u drugoj polovici 20. stoljeća dobila primat nad narodnom medicinom. Međutim, istraživanje je pokazalo da se neke prakse narodne medicine i danas koriste unatoč lakoj dostupnosti lijekova i unatoč činjenici da u selu više nema narodnih liječnika. Taj zaključak potvrđuje kazivačica Marica Mandić: ... *sad se sve to vraća što je prije nekada bilo. Jel, jel, mi stvarno kod kuće uvijek imamo, imamo kojekakve trave još.*

Popis kazivača:

- Marija Blažev „Blaževi“, dj. Daražac, r. 1938.
- Marija Gorjanac „Lukini“, dj., Mandić, r. 1943.
- Živko Gorjanac „Maljari“, r. 1958.
- Janja Mandić „Mišetini“, dj., Gorjanac, r. 1932.
- Marica Mandić, dj. Jelić, r. 1958.
- Živko Mandić „Mišetini“, r. 1948.
- Ljubica Pačko, dj. Pačko, r. 1954.
- Marica Rokuš, dj. Gorjanac, r. 1940.
- Marija Srakić „Šupljikini“, dj. Prodan (Veseljikini), r. 1942.

Literatura:

- Brenko, Aida, Dugac, Željko i Randić, Mirjana. 2001. *Narodna medicinal/Folk medicine*. Zagreb: Etnografski muzej Zagreb.
- Bukovčan, Tanja. 2003. Narodna medicina kao predmet etnologije. *Studia etnologica Croatica* 14/15: 145-169.
- Filaković, Radovan. 2007. Vjerovanja Šokaca u Santovu. *Etnografija Hrvata u Mađarskoj* 12: 151-164.
- Grmek, Mirko Dražen. 1957. *Prvijenac hrvatske medicinske književnosti*. Zagreb: Matija Gubec.
- Kelemen, Petra. 2009. Segmenti narodne medicine. U: Milana Černelić, Marijeta Rajković, Tihana Rubić (ur.). *Živjeti na Krivom Putu. Sv. 2. Etnološka monografija o primorskim Bunjevcima*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet,

- Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF Press – Gradski muzej Senj, 163-187.
- Mandić, Živko. 2011. *Pismu piva prilipa divojka. Ostvaraji uma i duha santovačkih Hrvata*. Budimpešta: Croatica, 21-23.
- Mathias, Evelyn. 2001. *What is ethnoveterinary medicine?* www.ethnovetweb.com (pristupano 9. 9. 2016.)
- Randić, Mirjana. 2009. Narodna medicina: Liječenje magijskim postupcima. *Sociologija sela* 41: 67-85.

Summary

Implementation of traditional medicine among the Sokci Croat population from Santovo in Hungary

This work presents the results of the research conducted in April and December 2016 among the population of Sokci in Santovo in Hungary. The work also points to the presence of these practices in the previous century. It covers various aspects of traditional medicine, from, the so-called, doctors of traditional medicine, specialized in bone adjustments, massage, dental extractions or helping during childbirth, their role in traditional medical practices in rural areas, the use of the medicinal plants, medicines of animal and human origin, the connection of traditional treatment and faith in the supernatural, pregnancy and childbirth to the final review of hygiene and ethno veterinary medicine.

Keywords: traditional medicine, doctors of traditional medicine, hygiene, Santovo, Sokci